

K počtu obětí morových epidemií zachycených předbělohorskými narativními historiografickými prameny

Případová studie z královského věnného města Jaroměře

ÚVOD

Problematika středověkých a raně novověkých morových epidemií patří ke kmenovým tématům zvláště historické demografie, nicméně svými důsledky se toto téma promítá do výzkumu i dalších historických věd.¹ Naposledy se k problematice raně novověkých morových epidemií vyjádřila Pavla Jirková, která v úvodu své monografie shrnula výsledky domácího i zahraničního bádání a odkázala na nejvýznamnější práce.² V rámci výkladu sledované problematiky ani její pozornosti nemohly uniknout dobové zprávy zachycené v narativních historiografických pramenech,³ které nejednou hovoří o stovkách až několika tisících obětí morové nákazy. V některých lokalitách tato čísla dokonce signalizují drastickou redukci obyvatelstva. Lze však takovýmto zápisům věřit? Jsou takováto čísla reálná? Předkládaná případová studie se zaměřuje na předbělohorské královské věnné město Jaroměř, jemuž se podobná kronikářská zpráva dochovala, a v kontextu sledované lokality a při využití poznatků dalších historických věd analyzuje a dokládá, zda lze v torzovitém archivním fondu dohledat informace, jež odrážejí proběhnutí nějaké demografické katastrofy.⁴

METODICKÁ VÝCHODISKA

Základem práce s kronikářskými a pamětními zápisy historickodemografického charakteru je velká kritičnost. Jak upozornil na příkladu předbělohorského Žatce Bohumír Roedl, tyto údaje mohou být nadsazené.⁵ Obdobně na tento problém poukázala Marie Tošnerová, jež se kronikářským a pamětním záznamům věnuje systematicky.⁶ Velká opatrnost je na místě zvláště v případech, kdy se zpráva dochovala v torzovité materii. To je příklad jaroměřského městského archivu a tamních narativních historiografických pramenů, jež jsou dochovány zcela zlomkovitě, nejednou spíše náhodně. Vytvářejí tedy prostor pro systematictější bádání?

Nalezne tu svou oporu též výzkum historickodemografický? Odpovědět kladně lze pouze v případě, kdy se dochovaný kronikářský nebo pamětní zápis zasadí

do dobového kontextu sledované lokality, jež je zkoumána interdisciplinárně, v širším spektru disciplín, díky jejichž metodickým postupům a adekvátní interpretaci dochovaných pramenů lze vyvodit mnohé.

Nezbytnou součástí výzkumu je kodikologická a historiografická analýza dochované materie, respektive její rekonstrukce. Jak prokázal dosavadní výzkum východočeských královských věnných měst, pro období 16. století lze v některých z nich doložit kronikářskou tradici, tak příznačnou pro městské prostředí předbělohorské éry.⁷ Známa je především trutnovská kronika Simona Hüttela, do níž zachycoval záznamy v letech 1578–1601, kdy čerpal údaje i ze starších předloh.⁸ Královéhradecké narativní historiografické prameny z období 16. století bylo třeba z letmých zmínek rekonstruovat, přičemž se podařilo prokázat, že ve městě pokračovala kronikářská tradice s kořeny v době předhusitské. Zvláštní pozornost byla věnována zřejmě zaniklému Veleslavínovu *Historickému kalendáři*, který byl od roku 1590 veden a uchovávan na tamní radnici hluboko do 18. století.⁹ V případě Jaroměře se tamním kronikářským zápisům věnoval Jaroslav Šůla, který zachytil v dochovaném jaroměřském kopiáři z 16. století, v podstatě konvolutu nejednotného materiálu různé provenience, jenž byl opatřen vazbou, i část z kronikářského díla jaroměřského měšťana Matouše Kostelníka († 1567/1568). Ten zastával po několik let post konšela, zachycujícího od roku 1563 události města a jeho okolí (zvláště přírodní a živelné katastrofy, úmrtí významných a blízkých osob, drobné události ze soukromého života, příhody z radnice), a to i retrospektivně, kdy čerpal ze starších, v současnosti nedochovaných zápisů 16. století.¹⁰ To je též možná případ zprávy o morové epidemii, jež ve městě udeřila v roce 1555 a jež bude v centru naší pozornosti.¹¹ Jak prokázal J. Šůla, ještě v poslední čtvrtině 18. století byla kronika kompletní či z mnohem větší části dochovaná, neboť z ní přepisoval zajímavé zprávy, z nichž některé již scházejí v jaroměřském kopiáři, Jan Maria Viktora (1744–1781), poštmistra a adjunkt královského rychtáře, zakladatel dochované pamětní knihy *Liber memorabilium diversis coloris*.¹² Z jeho zápisů poté mj. čerpal informace pro své jaroměřské dějiny Antonín Knapp.¹³

Vedle kodikologie a historiografie přináší cenné poznatky i diplomatická metoda, jež výzkumem dochovaných pramenů úřední provenience rekonstruuje činnost příslušné městské kanceláře, a to i ze soliterně dochovaných pramenů, jež podle potřeby zkoumá i pohledem právní historie. Jak doložil dosavadní výzkum středověkých a raně novověkých městských kancelářů, vyspělost určité z nich – kvalita a rozsah její úřední agendy a počet a specializace jejího kancelářského personálu – se odvíjely od kulturní a hospodářské vyspělosti příslušného města a též od počtu jeho obyvatel,¹⁴ u některé agendy například od počtu právozárečných měšťanů.¹⁵ Došlo-li k nárůstu agendy středověkého a raně novověkého města, navyšoval se personál městské kanceláře, sloužící po dlouhou dobu dominantně potřebám města samotného. K tomuto navýšení mohlo dojít dlouhodobějším příznivým vývojem města, pak se fixovalo písarské místo stálé, nebo nějakou nenadálou událostí, jež si vyžádala dočasné zřízení dalšího písarského postu. Náleží sem zvláště požáry, které nejednou pohltily i úřední materiál kancelářů, a proto bylo třeba pro stabilizaci poměrů obnovit

úřední záznamy. Důvodem však mohly být i následky morové epidemie, kdy po razantním úbytku obyvatelstva určitého města bylo třeba ho opět postupně zalidnit; to s sebou mohlo nést navýšení rozsahu kancelářské práce, kdy se obvykle po několika měsících či letech situace stabilizovala a město, mělo-li příhodné podmínky, se z hlediska počtu obyvatel opět navracelo k normálu, danému v období středověku a raného novověku součtem několika zásadních faktorů, zvláště historickogeografického charakteru. Proto lze též historickou geografii považovat za velmi důležitou a užitečnou disciplínu,¹⁶ která kombinací s dalšími poznatky může přispět k pochopení historickodemografických procesů. Názorně si to ukážeme na vybraném královském věnném městě, na jehož příkladu vyhodnotíme věrohodnost dochovaného kronikářského zápisu.

JAROMĚŘ KOLEM POLOVINY 16. STOLETÍ

Jaroměř se konstitovala na významné polsko-kladské stezce zřejmě za vlády Přemysla Otakara II.¹⁷ Ke strategické poloze jí tehdy napomáhal úzký skalnatý ostroh a též opukovo-vápencový hradební systém, který si Jaroměřští postupně vybudovali. To, co se zdálo být výhodou ve druhé polovině 13. století, se však v průběhu dalších století ukázalo pro toto východočeské město, v roce 1307 poprvé vzpomínané coby věnný majetek královny,¹⁸ jako zřejmá brzda vývoje: ani nížinná poloha obou předměstí (Svatojakubského a Za Dlouhým mostem, později Pražského) u soutoku Labe a Úpy¹⁹ a vybavení města postupně třemi výročními trhy²⁰ nepomohly k vymanění z pomyslné kategorie spíše podprůměrných královských měst, a to v rovině hospodářské, kulturní i demografické. Město, tvořené v hradbách výlučně nevelkým náměstím ulicového typu s omezeným počtem domů, a tím i omezeným počtem obyvatel využívajících plně městské právo, se tak profilovalo zvláště jako zemědělské středisko, jehož řemeslná výroba a její specializace odpovídaly zejména místním potřebám. K výraznějšímu navýšení obecního rozpočtu nenapomáhalo ani městské panství, které se po protihabsburském odboji změnilo v důsledku ztrát ze středně velkého na jedno z nejmenších v Českém království.²¹ Městskými poddanými, z právního hlediska poddanými jaroměřského špitálu, se postupně stali pouze obyvatelé několika usedlostí ve vsi Kohoutově, dvou usedlostí v Kopanínách a s otazníkem obyvatelé několika usedlostí v Kladrubech.²² Zvláštní právní postavení si zachovaly šosovní vsi Čáslavky, Dolany a Hořenice.²³ Ve sledovaném roce 1555 k městu příslušely pouze tyto tři vesnice, jejichž obyvatelé si mohli kupovat domy ve vnitřním městě.²⁴ Mezi městským obyvatelstvem a obyvateli šosovních vesnic fungovalo i uzavírání sňatků, jak dokládá vzpomínaný Matouš Kostelník, jehož první manželka Dorota byla dcerou bohatého dolanského sedláka Martina Kulhavce. V Kulhavcově kšaftu je též doklad o jeho vazbě k jaroměřskému literátskému bratrstvu: „Třidceti V kop míš., kterých sem púčil pánům, ty poroučím Adamovi, synu svému, a z nich aby dáno bylo literátům na knihy.“²⁵

V renesanční město se Jaroměř začala proměňovat až v pokročilém 16. století a dominantně na přelomu 16. a 17. století, takže kolem roku 1555, jemuž

budeme věnovat zvýšenou pozornost, se jednalo o pozdně gotické město, které se ještě potýkalo s následky ničivého požáru z 12. prosince 1548.²⁶ Oheň vážně zasáhl komplex městského opevnění, „ve městě“, tedy v hradbách, poškodil kromě domů i faru, chrám sv. Mikuláše, nespornou dominantu města, školu a radnici, kde pohltil krov a zřejmě i úřední prostory včetně naprosté většiny městských úředních písemností. Nové městské knihy, které jsou v současné době nejstaršími dochovanými jaroměřskými úředními písemnostmi, začaly být vedeny opět až od roku 1549 (z jedné dochované poznámky se zdá, že se zachránil minimálně jeden svazek trhových register, pojišťujících nemovitý majetek obyvatelstva městského a nepochybně i šosovních vesnic; současnému badateli však již k dispozici není) – nejstarší zápis v trhové knize červené, jejíž základní vrstva smluv pochází z let 1549–1566, je z 29. března, kdy po třech měsících již tedy s jistotou opět fungovala zasedání městské rady a městská kancelář (možná i v provizorních prostorách), zosobňovaná radním písařem Pavlem Rožnovským.²⁷

Chceme-li si udělat konkrétní představu o jaroměřské domovní zástavbě, postupně obnovované, můžeme využít znění přiznávacího listu, v němž Jaroměřští k roku 1568, tedy již po zacelení ran a v období mírné konjunktury, české komoře pro výpočet berně přiznali kromě fary, školy a obecního dvoru celkem 303 domů (ve vnitřním městě 61, na Přední vartě 13, na Zadní vartě 15, Na Valech devět, na předměstí Sv. Jakuba 99, Pod Hradem 15,²⁸ na předměstí „Za Dlouhým mostem“ 60, na Novém Městě Na Obci, tj. na původních obecních pozemcích, 20, Na Klouzkově devět a U Ptáka dva).²⁹ Jaroměř tak z hlediska přiznaného počtu domů zaujímala mezi 34 královskými městy, která přiznávací list do české komory zaslala, 16. místo; za ní zůstala například města Český Brod, Kolín, Kouřim, Písek či nedaleký Dvůr Králové. Ve městě a na jeho předměstích tak mohlo žít kolem 2100 obyvatel (při použití obvyklého koeficientu sedm osob na jeden dům); tomuto odhadu by odpovídala i přítomnost jednoho hřbitova u kostela sv. Jakuba.³⁰ S přibližně 2000 obyvatel lze počítat i pro dobu před vypuknutím morové epidemie. Tento počet ještě nevytvářel v polovině 16. století potřebu vzniku druhého radního písařského místa.

MOROVÁ EPIDEMIE V JAROMĚŘI ROKU 1555

Před vypuknutím morové epidemie v roce 1555 městem otřásla vražda litevského knížete Dmitrije Luhartoviče Sanguška, který uprchl z prostředí polského královského dvora s Eliškou, dcerou zesnulého Eliáše Ostrožeckého na Volyni. Důvodem útěku na území Českého království byly intriky Eliščiny matky, na jejíž popud polský král knížete obeslal k soudu, k němuž se Dmitrij nedostavil, a propadl tak trestu smrti. Mladý pár byl polskými pronásledovateli zadržen v Lysé nad Labem. Při zpáteční cestě byl průvod na příkaz krajských hejtmanů zastaven v Jaroměři, protože byl vpád polské družiny na území Českého království hodnocen jako zemský pych, rušení práv a pokoje. Z obavy, že by museli věznitelé Dmitrije vydat, ho 3. února 1554 v jaroměřském hostinci zavraždili. I přes jejich protesty bylo tělo na obecní náklady pohřbeno v kostele sv. Mikuláše.

Polská výprava byla až po měsíci na základě dohody propuštěna; mj. se musela zavázat, že v budoucnu nic nepodnikne proti zemi ani proti městu Jaroměři.³¹ O jakémkoli dalším vpádu poté již skutečně neshledáváme žádné informace.

Pověřivé osoby byly nicméně posléze přesvědčeny, že trestem za zmíněné události byl úder silné morové epidemie, která se městem a jeho okolím šířila od 19. července do 11. listopadu 1555, tj. 116 dní; jen ve městě mělo zemřít více než 1100 obyvatel, v šosovních vsích Dolanech 50 a v Čáslavkách tři: „O jaroměřském moru. Léta Páně tisícího pětistého padesátého pátého v pátek před sv. Jakubem Velikým začal se mor v městě Jaromiři a trval až do sv. Martina, a umřelo jich od sv. Jakuba až do sv. Martina více nežli jedenáste set sousedův a dětí a žen těhotných několik. Ze samých Dolan umřelo jich více nežli padesát a v Čáslavkách neumřel než toliko z Hochovy krčmy krčmář s manželkou svou [a ?] Jaroš Tesar.“³² Průměrně by denně ve městě a na jeho předměstích umíralo 9–10 osob; musíme však při věrohodnosti záznamu spíše předpokládat výkyvy v nárůstu počtu obětí. Zachyceny jsou i ztráty v šosovních vesnicích, kde měly být významněji zasaženy jen Dolany. Za pozornost stojí přesný výčet zemřelých v Čáslavkách, naopak Hořany jsou zcela pominuty. Připomeňme, že zprávu zaznamenal do své kroniky Matouš Kostelník: buď ji převzal, nebo zachytil svědectví retrospektivně, s odstupem minimálně osmi let. Jak totiž prokázal výzkum, jaroměřské prameny zmiňují Matouše, studovaného měšťana znalého latiny, poprvé právě k roku 1555, kdy mu jeho tchán z Dolan odkázal v kšaftu nemalý majetek. Zdá se, že i tchán mohl být jednou z dolanských morových obětí (kšaft byl sepsán 4. října 1555) a že měl tedy Matouš o situaci v této vesnici lepší přehled. V kšaftu je přímo uvedeno: „Tolikéž i Matoušovi Kostelníku, zeti svému po Maruši, dceři mé, aby dáno bylo tím způsobem jako jiným dětem mým, XXX kop míš. poroučím.“ Lze tedy předpokládat, že Kostelník morovou epidemií prožil (obětí mohla být dokonce i jeho manželka, která byla v době sepisování otcova kšaftu též po smrti, zřejmě krátce), a v době, kdy o ní činil zápis, se s čísly uvedenými snad v kronikářském či pamětním zápise svého předchůdce ztotožnil; mohly být například k dispozici na radnici, kde působil. Už v závěru šedesátých let 20. století udělal průzkum J. Šůla, který ověřoval věrohodnost Kostelníkových záznamů v dochované úřední materii a konstatoval, že „na rozdíl od mnohých své doby nepřikrašluje nebo vědomě nezkrasluje“.³³

Připustíme-li, že v Jaroměři mohlo žít kolem 2000 obyvatel, je uvedený počet obětí více než poloviční. Je takové množství v kontextu města reálné? K přesným číslům se dopátrat nemůžeme, nicméně využijme výsledky zvláště diplomatické analýzy torzovitě dochované materie: k roku 1555 a následnému vývoji lze využít zvláště trhovou knihu červenou se základní vrstvou smluv z let 1549–1566 (přípisy o splátkách shledáváme do roku 1597) a sirotčí registra z let 1554–1647.

Projdeme-li dochovanou trhovou knihu červenou, můžeme si na základě paleografické analýzy povšimnout, že v letech 1549–1553, tedy ještě před epidemií, do knihy zapisoval jen jeden radní písař, Pavel Rožnovský.³⁴ To potvrzuje výše uvedený předpoklad, že obyvatelé i město jako celek ještě nepotřebovali vznik druhého stálého písařského postu. Zdůrazněme, že to bylo v době po zhoubném požáru z prosince 1548, který zasáhl radnici a zničil i jaroměřský archiv. V březnu 1549 již byla založena nová trhová kniha, nepochybně nástupce

trhové knihy, jejíž zápis z roku 1521 je v nové úřední knize vzpomínán; zdá se, že starší kniha tedy oheň přečkala, nicméně do dnešních dní se nedochovala.³⁵ K roku 1552 A. Knapp v jaroměřských pramenech (bohužel bez uvedení citace) zachytil jméno městského písaře Jana Vodičky z Obrvaně.³⁶ Nic bližšího o něm prozatím nevíme.

V roce 1553 je Pavel Rožnovský střídán synem Janem, jehož ruka mizí v průběhu roku 1555. Snad i on mohl být obětí morové epidemie. Nový písař, jímž byl Jiřík Šuvarť, do trhové knihy zapisuje v letech 1556–1567, tedy v období obnovy města po proběhlé epidemii. V roce 1559 k němu přibyl Jan Táborský, již s jistotou mladší písař, jehož písmo je v knize pozorovatelné do roku 1561.³⁷ Můžeme předpokládat, že ve městě došlo k nárůstu úřední agendy, a to zřejmě s příchodem nového obyvatelstva a s nutností právního pojištění jeho majetku. Rozbor trhové knihy zaznamenává i v dalších letech výskyt druhého písařského postu, což potvrzuje z hlediska počtu domů i onen příznávací list, podle jehož údajů se počtem domů Jaroměř zařadila mezi královskými městy na 16. místo. Toto královské věnné město tak i podle těchto údajů zažívalo mírnou konjunkturu, jejímuž plnému rozvinutí trvale bránila velikost vnitřního města, jež neposkytovala dostatečný prostor k výraznějšímu hospodářskému, kulturnímu i demografickému růstu; většina obyvatelstva tak žila na předměstích a v šosovních vsích. Není bez zajímavosti, že v období třicetileté války a také v poválečných dekadách je vzpomínán téměř výlučně jen jeden radní písař, a to dokonce ještě k počátku 18. století, kdy město procházelo dlouhodobým nepříznivým vývojem.³⁸

Využít můžeme i výsledky diplomaticko-paleografické analýzy dochované sirotčí knihy z let 1554–1647,³⁹ která byla založena 5. července 1554, tj. rok před vypuknutím morové rány.⁴⁰ Kniha přináší velmi zajímavé poznatky. Zvláště na první pohled překvapí, že proběhnutí morové epidemie z roku 1555 nezpůsobilo žádný výkyv ve vedení agendy. Nutno tedy pátrat po dobových právních zvyklostech zajišťování sirotků, neboť padesátá léta vykazují nižší počet zápisů než v dalších dekadách. Dochovaná kniha je první svého druhu v jaroměřském prostředí a dokládá, že její zavedení nezpůsobilo prudký nárůst agendy. Pokud se totiž sirotci ve městě dostali do rukou poručníků, a ještě častěji, pokud se o ně jako poručníci postarali příbuzní, nebo dokonce i vdova sama a sirotci neměli majetek, který by stál městské radě za to vykonávat nad ním dozor, nemuseli se vůbec v evidenci objevit. Normativ, že by měli být všichni někde evidováni, ve městech ve sledované době neexistoval.⁴¹ Taktéž nedávný požár a jím způsobené škody se nepochybně promítly do majetkové situace obyvatelstva. Vše poté musela zhoršit proběhlá morová epidemie. Spíše až sedmdesátá léta přinášejí čísla, tedy počet zápisů, s nimiž se průměrně setkáváme i v dalších letech; připomeňme i vydání Koldínových *Práv městských* v roce 1579, která se sirotčí problematice mj. věnovala.⁴²

Pro dokreslení jaroměřských poměrů ještě doplníme, že další morová epidemie druhé poloviny 16. století ve městě propukla podobně jako v některých jiných lokalitách zřejmě v roce 1568 (byť o tom nenacházíme zprávu), neboť dochovaná sirotčí registra zachytila určitý výkyv, který po mírné konjunkturu může signalizovat proběhlou epidemii (srov. níže připojenou tabulku). Zprávy

doložená je morová rána z počátku roku 1582, která odsunula obnovení městské rady až na 15. dubna 1583.⁴³ Jaroměři se nevyhnula ani jedna z nejsilnějších morových epidemií počínajícího raného novověku, která v letech 1598–1599 zasáhla zejména královská města. Jaroměř postihl mor v roce 1599. Přesnější časovou specifikaci neznáme, pouze je dochován list podkomořího ze 4. září, v němž oznamuje, že z obavy před morem prodlužuje funkční období všech jaroměřských představitelů městské správy: „...poněvadž srozumívám, že rána boží morová na mnoha místech v tomto kraji a snad také u Vás se začíná.“⁴⁴ Počet zemřelých není nikde poznamenán, nicméně v listu podkomořího z 23. února 1600 je vzpomínána smrt pěti radních: „...že jest milostivej Pán Bůh ránu morovou u Vás ukrotiti ráčil, Vám věrně rád přeji, ale že jest pět osob radních z prostředku Vašeho z světa sešlo, nerad jsem uslyšel.“⁴⁵ Tento poměrně vysoký počet znovu vybízí k pozornosti. Vyšší počet zemřelých dokládá i počet zápisů v sirotčích registrech. Nicméně jak jsme ukázali výše, ve vztahu k objasnění počtu zemřelých v době morové epidemie mají zápisy v sirotčích registrech omezenou výpovědní hodnotu.

Počet zápisů v dochovaných sirotčích registrech 1554–1647 (se zaměřením na morová období 16. století)⁴⁶

1554 – 4 zápisy
1555 – 2 zápisy	1563 – 2 zápisy	1579 – 6 zápisů	1597 – 2 zápisy
1556 – 2 zápisy	1564 – 2 zápisy	1580 – 3 zápisy	1598 – 8 zápisů
1557 – 4 zápisy	1565 – 1 zápis	1581 – 6 zápisů	1599 – 25 zápisů
1558 – 2 zápisy	1566 – 1 zápis	1582 – 8 zápisů	1600 – 14 zápisů
1559 – 2 zápisy	1567 – 3 zápisy	1583 – 10 zápisů	1601 – 7 zápisů
1560 – 1 zápis	1568 – 5 zápisů	1584 – 9 zápisů	1602 – 7 zápisů
1561 – 1 zápis	1569 – 2 zápisy	1585 – 4 zápisy	1603 – 7 zápisů
...	1570 – 2 zápisy	1586 – 8 zápisů	1604 – 7 zápisů
...

Lze jen litovat, že je jaroměřská pramenná základna tak torzovitá, neboť velmi důležité informace by mohla přinést rekonstrukce kulturního ovzduší ve městě. Ukazuje se totiž, že v případě velkého úbytku obyvatelstva se též významně narušovala určitá kontinuita v kulturních aktivitách města, respektive jeho měšťanů. Dokládá to například morová epidemie, která proběhla v Hradci Králové v roce 1599. V důsledku vymření významné části kulturně činnorodého měšťanstva zaznamenáváme na počátku 17. století zřetelný útlum.⁴⁷

ZÁVĚR

Královské věnné město Jaroměř náleželo po staletí mezi malá a v řadě ohledů spíše podprůměrná města. Důvodem byl skalnatý ostroh, na němž bylo možno vybudovat jen nevelké náměstí ulicového typu s omezeným počtem měšťanských domů. Kolem poloviny 16. století obývalo jaroměřskou domovní zástavbu, soustředěnou zvláště na dvou předměstích při soutoku Labe a Úpy, kolem 2000

obyvatel, kteří se potýkali s následky ničivého požáru z prosince 1548. Předkládaná případová studie si vytkla za cíl vyhodnotit pohledem různých historických věd (zvláště historické demografie, historiografie, historické geografie, právní historie, diplomatiky a paleografie) dobový kronikářský zápis, který k roku 1555 uvádí, že ve městě zemřelo v důsledku silné morové epidemie více než 1100 obyvatel. To by s ohledem na provedený odhad počtu obyvatel znamenalo, že ve městě zemřela více než polovina obyvatelstva.

Vyhodnocením torzovitě dochovaných soudobých pramenů lze konstatovat, že v současné době sice historik již nemá možnost dospět k přesným číslům, nicméně podle některých nabytých poznatků je možno se spíše přiklonit k věrohodnosti zprávy. Rekonstrukce jaroměřských poměrů potvrdila, že se město skutečně muselo v roce 1555 potýkat s vysokým počtem zemřelých a že je velmi pravděpodobné, že město postihla demografická katastrofa. Dokládá to nejen osoba kronikáře Matouše Kostelníka, který musel být v roce 1555 ve městě přítomen a jehož další zprávy byly podrobnějším ověřováním shledány jako věrohodné a střízlivé, ale i navýšení počtu kancelářských sil, kdy se v době předpokládané obrody města i jeho obyvatelstva, objevuje druhý radní písař. Výzkum naopak doložil, že vycházet pouze z počtu zachycených zápisů například v sirotčích registrech by bylo velmi zavádějící, zvláště pak pro dobu padesátých let 16. století, kdy kniha vznikla a obyvatelstvo se ve své většině nepochybně v důsledku požáru a posléze i moru potýkalo s finančními problémy.

POZNÁMKY

- 1 Výběrově jmenujme Václav SCHULZ, *Příspěvky k dějinám moru v zemích českých z let 1531–1746* (z archivu Musea království Českého), Praha 1901; Eliška ČÁŇOVÁ, *Mor v Čechách v roce 1680*, SAP 31/2, 1981, s. 265–339; Eduard MAUR, *Morová epidemie roku 1380 v Čechách*, HD 10, 1986, s. 37–71; Martina HOLASOVÁ, *Každodenní život městského obyvatelstva za časů morové epidemie v 16. a 17. století*, HD 29, 2005, s. 5–28.
- 2 Pavla JIRKOVÁ, „Větší-li, či menší mor.“ *Raně novověké morové epidemie v českých zemích*, Praha 2019, s. 17–28.
- 3 Z odborných prací věnujících se tomuto typu pramenů vzpomeňme zvláště Marie TOŠNEROVÁ, *Kroniky českých měst z předbělohorského období. Úvod do studia městského kronikářství v Čechách v letech 1526–1620*, Studie o rukopisech. Monographia 15, Praha 2010, kde jsou odkazy na literaturu k tématu. Jaroměři tu s ohledem na torzovitost tamní matérie není věnována pozornost.
- 4 Studie je výstupem projektu NAKI II *Věnná města českých královen (Živá součást historického vědomí a její podpora nástroji historické geografie, virtuální reality a kyberprostoru)*, č. projektu DG18P020VV015. <https://www.kralovskavennamesta.cz/> (26. 5. 2020).
- 5 Za nadsazený považoval zápis městského písaře M. Jana Striala, který pro období první vlny morové nákazy od října 1581 do března 1582 uváděl 5500 obětí („Tento údaj nemá s realitou nic společného, protože by se město vyliadnilo a v další vlně by neměl kdo umírat.“); druhá fáze přišla v červnu 1582 a trvala minimálně do konce roku. Viz Bohumír ROEDL (ed.), *Svědectví*

z morového času. *Kniha svědeckých výpovědí u městského soudu v Žatci z let 1580–1587*, Praha 2003, s. XIX.

- 6 M. TOŠNEROVÁ, *Kroniky českých měst*, s. 52.
- 7 Jak doložil J. Šůla, kronikářské záznamy se v prostoru východních Čech vedly například i v Dobrušce, tehdejší poddanském městě (Jaroslav ŠŮLA, *Kronikářské záznamy v jaroměřském kopířu ze XVI. století. Příspěvek k městskému dějepiscetví*, in: *Minulostí Jaroměře I. Sborník příspěvků k dějinám města. Krkonoše – Podkrkonoší. Supplementum IV, Trutnov–Jaroměř 1968*, s. 54–63, zde s. 63.)
- 8 Kodikologickou analýzu viz *tamtéž*, s. 232–237.
- 9 Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Královéhradecké narativní historiografické prameny ze závěru 16. a první poloviny 17. století (Rekonstrukce pramenné základny)*, StR 46, 2016, s. 107–131.
- 10 Muzeum východních Čech, Jaroměřský kopíř z 16. století, sign. 6977.
- 11 J. ŠŮLA, *Kronikářské záznamy*, s. 54–63.
- 12 SOKA Náchod, fond Archiv města Jaroměře (dále AMJ), Liber memorabilium diversi coloris 1796–1891, inv. č. 4. Vznik knihy je v inventáři Archivu města Jaroměře chybně uveden rokem 1796, přitom je zřejmé, že musela být založena ještě v době před zrušením postu královských rychtářů v roce 1783 (Jan JANÁK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2005, s. 221).
- 13 J. ŠŮLA, *Kronikářské záznamy*, s. 59–60.
- 14 K této problematice Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Středověké a raně novověké městské kanceláře: široké téma pro široké využití*, SAP 68/1, 2018, s. 58–93, kde jsou i odkazy na další literaturu k tématu.
- 15 V některých našich městech sledujeme vyčlenění určité agendy a její delegování na specializovaný soud. Připomeňme například osmipanské úřady, řešící agendu právovárečných měšťanů například na Starém Městě pražském či v Kutné Hoře (Jaroslava MENDELOVÁ, *Osmipanský úřad na Starém Městě pražském do r. 1637*, PSH 17, 1984, s. 90–104; Marie BISINGEROVÁ, *Osmisoudcovský úřad v Kutné Hoře*, SSH 34, 2008, s. 37–46). Například v Hradci Králové, u něhož se odhaduje, že mohl mít až 8000 obyvatel, s ohledem na menší velikost vnitřního města tato potřeba nenastala. Z uvedeného je zřejmé, že je nutno při posuzování právní vyspělosti města zohledňovat i další lokální specifika, která nevytvořila podmínky pro vznik specializovaného soudu.
- 16 Základní prací zůstává Eva SEMOTANOVÁ, *Historická geografie českých zemí*, Praha 1998. Aktuálně vzniká jako jeden z výstupů projektu NAKI II *Věnná města* v rámci řady *Historický atlas měst České republiky* svazek věnovaný Jaroměři, který vyšel na podzim 2020.
- 17 Vladimír WOLF, *Středověké opevnění města Jaroměře*, in: *Minulostí Jaroměře*, s. 31–53, zde s. 33.
- 18 *Codex Juris Municipalis Regni Bohemiae II*, ed. Jaromír Čelakovský, Praha 1895, č. 83, s. 148–154.
- 19 Zatímco dnes je součástí Jaroměře i soutok Labe s levostrannou Metují, před výstavbou pevnosti Josefov toto území patřilo k vesnici Ples.
- 20 K problematice panovnických listin srov. Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Panovnické listiny vydané v letech 1420–1526 královskému věnnému městu Jaroměři*, v recenzním řízení.
- 21 Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Královské věnné město Jaroměř a jeho panství v době předbělohorské (historickogeografické aspekty problematiky)*, HG 45/2, 2019, s. 239–261.
- 22 Iva ČADKOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ (edd.), *Berní rula 15. Kraj Hradecký IV*, Praha 2011, s. 247–248; Tomáš V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618 II*, Praha 1883, s. 1096–1097.
- 23 Podrobněji Petr ČERNIKOVSKÝ, *Lokální konflikt v byrokratickém soukolí: spory jaroměřských šosovních vesnic na počátku 18. století*, in: *Stopami dějin Náchodska. Sborník Státního okresního archivu Náchod 14, 2010*, s. 57–96.
- 24 V nejstarší dochované trhové knize nalézáme k roku 1553 smlouvu, jejímž prostřednictvím si koupil dům „v městě“, tedy na náměstí, Václav, syn Vondrův z Časlavek (SOKA Náchod, fond Archiv města Jaroměře, *Knihy zápisů červená (na nemovitosti) 1549–1581*, sign. 12, B11).
- 25 Muzeum východních Čech, Jaroměřský kopíř, fol. 82v.
- 26 Dokládají to i stavebně historické průzkumy domovní zástavby, které zachycují pronikání renesančních trendů, vrcholících na přelomu 16. a 17. století a proměňujících panorama města a v této souvislosti i tamní kulturní krajinu. Srov. portál čp. 61, u něhož je letopočet 1563. (K tématu Jan SLAVÍK, *Uměleckohistorické památky*, in: *Jaroměř 1126–1976*, red. Václav Halák a kol., Jaroměř 1976, s. 51–98, zde s. 70.)

- 27 Vojtěch KLÍMA, *Trhové knihy východočeských věnných měst a jejich vývoj do roku 1620*, diplomová práce na KPVHA FF UHK, Hradec Králové 2016, s. 82–83.
- 28 Pozdně středověký hrad vybuďoval z původního proboštského domu Jiří z Poděbrad, kterému město Jaroměř zastavila královna vdova Barbora Celská. Nacházel se v místech dnešního čp. 38 a v období 16. století již neplnil svou funkci. Viz V. WOLF, *Středověké opevnění*, s. 43–44.
- 29 František DVORSKÝ, *O počtu domů v Praze a v královských městech v Čechách v 16.–19. století*, Praha 1882, s. 2, 23–24.
- 30 AMJ, *Knihy zápisů*, A29.
- 31 Antonín KNAPP, *Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem*, Jaroměř 1887, s. 43–44.
- 32 MVČ, Jaroměřský kopiář, fol. 85v–86r. Je třeba upozornit, že A. Knapp (*Paměti*, s. 45) čerpal z opisu v pamětní knize: AMJ, *Liber memorabilium diversi coloris 1796–1891*, fol. 31. Opis faktograficky odpovídá, ale některá slova byla lehce upravena.
- 33 J. ŠŮLA, *Kronikářské záznamy*, s. 60.
- 34 V. KLÍMA, *Trhové knihy*, s. 83.
- 35 AMJ, *Knihy zápisů*, A72.
- 36 A. KNAPP, *Paměti*, s. 58.
- 37 V. KLÍMA, *Trhové knihy*, s. 83–84.
- 38 Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Z dosavadního výzkumu městských kancelářů v Čechách v době 18. století (zejména na příkladu vybraných východočeských královských věnných měst)*, *Cornova* 10/1, 2020, s. 71–83.
- 39 SOKA Náchod, *Archiv města Jaroměř, Siroťčí registra 1554–1647*, sign. 58.
- 40 Lenka KAŠPAROVÁ, *Siroťčí registra královského věnného města Jaroměře z let 1554–1647. Diplomatický rozbor a výběrová edice pramene*, bakalářská práce na KPVHA FF UHK, Hradec Králové 2017.
- 41 K sirotčí agendě zvláště Pavla SLAVÍČKOVÁ, *Právní ochrana dětí v období prvních kodifikací*, Praha 2012.
- 42 Siroťčí problematika se objevuje v řadě artikulů, soustavněji pak D.V–D.XXXVIII, které jsou uvozeny: „O poručenství, poručnicích sirotkův a jich statkův.“ Viz Karel MALÝ a kol. (edd.), *Práva městská Království českého. Edice s komentářem*, Praha 2017, s. 140–149.
- 43 A. KNAPP, *Paměti*, s. 47.
- 44 *Tamtéž*, s. 51.
- 45 *Tamtéž*, s. 47, 51–52.
- 46 L. KAŠPAROVÁ, *Siroťčí registra*, s. 97–98.
- 47 K tomu podrobněji Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Královéhradecké narativní historiografické prameny ze závěru 16. a první poloviny 17. století (Rekonstrukce pramenné základny)*, *StR* 46, 2016, s. 107–131.